

G. ZAZERSKIS

DARBO POREIKIS, STIMULAI IR INTERESAI *

Darbo poreikio, stimulų ir interesų problema — viena svarbiausių ir aktualiausių teorinių ir praktinių problemų. Nė vienas sociologas nepradės tyrinėti darbo aktyvumo klausimų, neišsiaiškinęs, tegul ir bendriausiais bruožais, kokia šių kategorijų esmė. Ypač svarbus darbo poreikio, stimulų ir interesų ryšio bei vieningumo principas išsivysčiusios socialistinės visuomenės sąlygomis, kai kuriama komunizmo materialinė techninė bazė, formuojami komunistiniai visuomenės santykiai, ugdomas asmenybės komunistinis požiūris į darbą.

Žinant problemos svarbą ir aktualumą, straipsnyje siekta atskleisti šių kategorijų ryšį ir santykį, aiškinantis darbo stimulo poreikį. Straipsnio autorius neturi tikslo visapusiškai išnagrinėti „darbo poreikio“, „intereso“, „stimulo“ sąvokas arba gvildinti visus jų sudėtingus ryšius. Šiame straipsnyje minėtos sąvokos apžvelgiamos bendrais bruožais, svarbiausią dėmesį skiriant tam, kad supranta būtų darbo stimulų esmė, jų atsiradimo ir vystymosi eiga.

Nagrinėjamų kategorijų tarpusavio ryšio schema būtų tokia: darbo poreikis-interesai-stimulai. Dabar pabandykime išsiaiškinti, kaip yra suprantamos šios kategorijos ir jų santykis.

Iš pateiktos schemos matyti, kad poreikiai yra prielaida stimulų, be kurių pastarieji praranda prasmę, nes negali funkcionuoti.

Kas yra poreikis ir koks jo, kaip stimulų prielaidos, vaidmuo? Marksistinės-lenininės teorijos požiūriu, poreikiais mes laikome reikmes ir reikalavimus, kuriuos žmogus patiria gyvenimiškoje veikloje. Kadangi poreikiai yra žmogaus būklė, tai jie yra ir įvairių jo aktyvumo formų šaltinis. Poreikių paskatos priežastis yra ta, kad „kol žmogaus poreikis nepatenkintas, jis yra nepasitenkinimo savo poreikiais būklėje“¹.

Patenkinti poreikius galima tik pasiekus ir įsavinus konkrečias vertybes. Čia verta pabrėžti štai ką. Žmogaus poreikiai yra socialinio po-

---

* Straipsnis parašytas specialiai „Problemoms“. Iš rusų kalbos išvertė L. Lomonosovienė.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч.— М., 1961, т. 19, с. 378.

būdžio. Net materialiniai poreikiai yra ne tik ir ne tiek biologinio, bet visų pirma socialinio pobūdžio, o socialiniai poreikiai tenkinami kaip atitinkamos rūšies vertybės, kurios sukuriamos darbine veikla. Vadinasi, kad žmogus turėtų egzistavimo priemonės, jis privalo dirbti. „Žmogaus praktikas ir žmogaus darbas suteikia žmogui priemonės jo poreikiams patenkinti“².

Visuose visuomenės veiklos etapuose darbinę veiklą skatino ir pasitaroju metu skatina žmogaus poreikiai, kurie yra darbinės veiklos prielaida. Galima daryti išvadą, kad poreikiai yra darbo stimulų atsiradimo pagrindas³.

Objektyviai egzistuojantis poreikis yra tik darbo stimulo pagrindas. Prieš tapdamas darbo stimulu poreikis dėl savo objektyviai subjektyvios prigimties turi būti įsisąmonintas. Tai teigė dar marksizmo klasikai: „visa tai, kas skatina žmogų veikti, turi pereiti per jo galvą: net valgyti ir gerti žmogus ima dėl atsispindėjusių jo galvoje alkio ar troškulio pojūčių, o liaujasi valgęs ar gėręs dėl to, kad jo galvoje atsispindi sotumo pojūtis“⁴.

Tačiau ir įsisąmoninti poreikiai dar nėra skatinamasis gamybos motyvas, nors gamyba visuomet vykdoma tam, kad patenkintų žmonių poreikius. Socialiniai poreikiai yra visuomeninio proceso esmė, ir darbo stimuluose jie pasireiškia netiesiogiai, bet tarpiškai, per interesus. Kilę iš poreikių interesai, formuodami žmonių gamybinės veiklos stimulus, turi įtakos gamybai.

Ką gi filosofai laiko interesais? Daugumos jų nuomone, interesai žmogaus sąmonėje atspindi materialinę tikrovę, visuomenės būtį. Tačiau apibrėžiant interesų esmę ir jų santykį su poreikiais, filosofų nuomonės skiriasi.

Grupė filosofų teigia, kad interesas esąs grynai subjektyvus dvasinio pasaulio komponentas, išreiškiantis žmogaus požiūrį į tikrovę. Jų nuomone, šis komponentas išreiškia poreikį. Kita grupė filosofų teigia, kad tai yra objektyviai subjektyvi kategorija, nors taip pat išreiškianti poreikį. Mūsų pozicija būtų tokia: interesai yra atrenkamieji poreikiai. Atrenkamieji — tai įsisąmoninti ir patenkinami poreikiai. Šie atrenkamieji poreikiai skatina žmogų aktyviai ieškoti būdų kurti produktus ir reikmenis, patenkinančius jo gyvybinius poreikius, ir tokiu būdu yra darbo stimulai.

Taigi darbo stimulai yra įsisąmoninta darbo rezultatų poreikio forma; aktyviai pasireiškiantys interesai verčia kurti žmogui reikalingus produktus ir reikmenis.

Darbo stimulų pobūdis objektyviai subjektyvus. Šis objektyviai subjektyvus pobūdis turi du aspektus. Pirmiausia, ištisi darbo funkcijų kom-

² Гегель Г. Соч.— М.—Л., 1934, т. 7, с. 222.

³ Tokios pažiūros laikosi M. Bižanova, V. Mišinas, I. Možaiskova, V. Kiseliovas, A. Zdravomyslovas, V. Rožinas, V. Jadovas, I. Čangli ir kt.

⁴ Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis.— V., t. 2, 1950, p. 338.

pleksai, realizacijos poreikiai, jeigu jie yra įsisąmoninami, išreiškia tikslingą siekimą, norą, potraukį ir t. t. Antra, stimulų sistema išreiškia įsisąmonintą ekonominę socialinę politiką, arba ją atspindintį momentą⁵. Darbo stimulai sąlygojami konkrečių istorinių socialinių sąlygų, jie determinuojami priklausomai nuo gamybinių santykių sistemos.

Remdamiesi materialistine pažiūra į istoriją, marksizmo-leninizmo pradininkai pirmieji istorijoje išaiškino glaudų darbo stimulų ir žmonių visuomeninių santykių ryšį. Jie parodė, kad kiekviena visuomeninė ekonominė formacija turi objektyvius savo dėsnius, kurie apibrėžia gamybos ir materialinių vertybių paskirstymo pobūdį, vadinasi, sąlygoja darbo žmonių požiūrį į savo darbo rezultatus. Taip pat atskleistos priežastys antagonistinių prieštaravimų tarp asmeninių ir visuomeninių interesų išnaudotojiškose formacijose ir šių interesų vieningumas komunistinės formacijos sąlygomis.

Keičiantis žmonių gyvenimo sąlygoms, kinta ir darbo paskatos. Todėl, nežiūrint bendrų bruožų, apibūdinančių darbo paskatą, jos yra konkretaus istorinio pobūdžio. Visuomeninė jų funkcija ir socialinė prasmė priklauso nuo gamybinių santykių, kurių produktai jos yra.

Socialiniai poreikiai yra svarbiausias ir pradinis žmogaus darbinės veiklos stimulų atsiradimo ir formavimosi šaltinis. Tačiau žmogaus poreikius patenkinančių materialinių ir dvasinių vertybių kūrimas priklauso nuo gamybinių jėgų išsivystymo lygio bei pobūdžio. Darbo priemonės yra ne tik žmonių darbo jėgos išsivystymo matas, bet ir rodiklis tų visuomeninių santykių, kuriems esant atliekamas tas darbas. Jeigu palyginsime įvairias skirtingas istorines epochas, tai jos, marksizmo požiūriu — skiriasi ne tuo, kas gaminama, bet tuo, kaip gaminama, kokiomis darbo priemonėmis.

Visuomenės materialinių gamybinių jėgų būklė išreiškia žmogaus valdžią gamtai. Pačios gamybinės jėgos yra priklausomos nuo gamybinių santykių, kurie yra visuomeninė jų raidos forma.

Žmogaus požiūris į darbą, darbo stimulai atsiranda ir formuojasi socialinių poreikių įtakoje, bet pačius poreikius sąlygoja ekonominiai santykiai. Žmogaus požiūris į darbą ir darbo stimulai formuojasi ne vien įtakoje ekonominių santykių, kuriuos žmonės randa, pradėdami darbinę veiklą. Visuomeninė politinė santvarka, politinės ir teisinės normos — svarbi dalis socialinės aplinkos, kurioje formuojasi žmogaus požiūris į darbą. Tai visuomenės sąmonės būklė, organizacijų, platinančių visuomenės idėjas, veikla. Antai kapitalistinėje visuomenėje politinės partijos, valstybės aparatas, spauda, radijas, televizija, bažnyčia stipriai veikia darbo žmonių sąmonę, nuodija juos buržuazine ideologija. Visa tai, žinoma, negali nepasireikšti ir darbo stimuluose. Objektyvios darbo stimulų formavimosi sąlygos — tai ne tik gamybiniai santykiai, bet ir visa socialinė terpė, kurioje žmogus dirba ir veikia.

⁵ Чангли И. И. Труд.— М., 1973, с. 93.

Visuomenei susiskaldžius į klases, pasikeitė darbo paskatos. Nuo tol jas lėmė skirtingų klasių materialiniai interesai. Visuomeninėse ekonominėse formacijose, kur visuomenė suskirstyta į klases, ir viešpatauja privati nuosavybė, darbo stimulai irgi yra klasinio pobūdžio. Visų antagonistinių formacijų visuomenės nariai neturi ir negali turėti vieningų darbo stimulų.

Darbo stimulai labai jautrūs gamybinių santykių pakitimams. Jie priklauso nuo gamybinių santykių pobūdžio, nuosavybės formos. Žmonijos istorijos raidoje keitėsi gamybiniai santykiai, kito ir stimulai.

Komunistų partija, išreiškianti tarybinių žmonių interesus ir siekumus, nuolatinį dėmesį skiria jų materialinių ir dvasinių poreikių patenkinimui. Ji nuosekliai vadovaujasi lenininio priesaku: „kaip visų darbo žmonių gyvenimą padaryti kuo lengviausią, teikiantį jiems galimumą gerai gyventi“⁶.

Liaudies gerovė išreiškia visuomeninės ekonominės formacijos vidinę prigimtį, jos gyvybingumą ir perspektyvumą, nes tik ta santvarka perspektyvi, kuri geriausiai patenkina darbo žmonių materialinius ir dvasinius poreikius, sudaro sąlygas jų visapusiškam fiziniam ir dvasiniam vystymuisi.

Kad ir kaip šiuolaikiniai buržuaziniai ideologai besistengtų gražinti kapitalistinę visuomenę, tačiau išspręsti darbo žmonių gerovės kėlimo problemas kapitalistinė visuomenė nepajėgi. Leninas suformulavo ir pagrindė darbo žmonių poreikių augimo dėsnį, kuriam socializmas suteikia neribotas galimybes. Tarybinės liaudies augančių materialinių ir kultūrinių poreikių visapusiškesnį patenkinimą V. Leninas siejo su socialistinės gamybos įtvirtinimu, darbo žmonių iniciatyvos ir kūrybiškumo išvystymu.

Gerovės kilimo raidai šiuolaikinėmis sąlygomis labai reikšminga partijos XXV suvažiavimo išvada: „Vystant ekonomiką ir didinant visuomeninės gamybos efektyvumą, geriau patenkinti didėjančius materialinius ir dvasinius liaudies poreikius, nuosekliai vystyti socialistinę gyvenseną, toliau tobulinti tarybinės visuomenės socialinę struktūrą“⁷.

Darbo stimulai negali lemti visuomeninės raidos, tačiau jie yra aktyvi jėga, kuri spartina arba lėtina, arba netgi stabdo visuomenės vystymąsi. Stimulų poveikis tikrovei pasireiškia tuo, kad žmonės, vadovaudamiesi tam tikromis darbo paskatomis, pakeičia tikrovę, t. y. gyvenimo sąlygas, keičia ir patį žmogų — jo sąmonę, moralę, elgesį ir t. t.

Visuomeninės pažangos procese darbo stimulai turtėja, konkretėja, papildomi naujais, pasikeitusias sąlygas išreiškiančiais elementais. Darbo stimulai kartu su visuomene įveikia raidos pakopas.

Asmenybės darbo stimulai glaudžiai siejasi su interesais. Antagonistinių klasių interesai priešiški, todėl ir jų darbo stimulai visiškai skirtingi. Kiekviena klasė turi savo darbinės veiklos paskatinimo motyvus,

⁶ *Leninas V. I. Raštai*, t. 27, p. 380.

⁷ TSKP XXV suvažiavimo medžiaga.— V., 1976, p. 195.

sąlygojamus aplinkybių, kurioms esant individas dirba. Šie motyvai atitinka konkrečios klasės interesus.

Klasinių interesų priešiskumas, išnaudotojų interesų patenkinimas išnaudojamųjų interesų sąskaita, tai ir yra tikrųjų gyvenimo bei visų materialinių vertybių kūrėjų dalia. Neigiamas požiūris į darbą yra visoms išnaudotojiškoms klasėms būdingas bruožas.

Tik perėjus į komunistinę formaciją likviduojama būtinybė darbą skatinti žmonių fiziologinio suinteresuotumo pagrindu. Socializmas, juo labiau komunizmas, darbo tikslu laiko ne vien darbininko materialinį egzistavimą, bet ir garantuoja jo visapusišką ugdymą. Kitaip tariant, užtikrinama tai, kas iš tikrųjų būtina žmogaus gyvenimui: materialinių ir dvasinių jo poreikių patenkinimą.

Analizuodami darbo stimulų ir gamybinių santykių ryšį, pastebėjome, kad stimulai ne tik priklauso nuo gamybinių santykių ir yra jų determinuojami, bet ir turi jiems grįžtamąjį poveikį. Šio poveikio esmė galima būtų taip išreikšti: pirmiausia, darbo stimulai gali spartinti ekonomikos vystymą, talkinti gamybinių jėgų vystymui, antra, jie gali sulėtinti šalies ekonominės veiklos eigą, trečia, perėjus iš kapitalizmo į socializmą, darbo stimulų vaidmuo auga, ketvirta, skirtingose visuomeninėse ekonominėse formacijose materialinių ir dvasinių stimulų santykis ir jų vaidmuo skirtingi.

Gamybinės veiklos paskatos gali būti tiesioginės, kai pats darbo procesas skatina tam tikrą norą dirbti ir kurti materialines bei dvasines vertybes be jokios prievartos. Pirmykštės visuomenės žmogų darbinei veiklai skatino konkretūs, jo egzistavimą garantuojantys, poreikiai. Visuomeninį pripažinimą sąlygojo egzistavimui būtinų produktų ir reikmenų gamyba. Konkrečiai darbo stimulai nebuvo diferencijuojami. Šios paskatos būna netiesioginės, kai žmogus būtinybę dirbti supranta ne kaip betarpišką rezultatą, o per tam tikrus papildomus veiksnius, užtikrinančius darbinį pakilimą, darbo iniciatyvą.

Priverstinės paskatos, arba neekonominė prievarta yra tada, kai individas paklūsta ekonomiškai ir politiškai viešpataujančios klasės norui ir valiai, kai žmogus dirba tik tiek, kad galėtų egzistuoti.

Darbo paskatos gali būti virtę įpročiu dirbti bendram labui. Ši paskatų rūšis gimdo kūrybos poreikį, suteikia žmogui pasitenkinimą.

Komunistinėje visuomenėje nebėra asmeninių kovos dėl egzistavimo motyvų ir šia prasme, pasak F. Engelso, žmonės galutinai išsiskiria iš gyvūnų pasaulio, ir iš gyvuliškų sąlygų visiems laikams pereina į tikrai žmogišką sąlygą.

Nagrinęnt darbo poreikio, interesų ir stimulų dialektinį tarpusavyo sąryšį, būtina pabrėžti, kad darbo poreikiai, interesai bei stimulai žmonijos istorijos eigoje keičiasi. Kol nėra patenkinti socialiniai poreikiai, tol jie formuoja tam tikrus darbo interesus ir stimulus, vadinasi, socialinis poreikis nesikeičia, nesikeičia darbo interesai ir stimulai. Patenkinus poreikius, kinta darbo interesai ir paskatos.